

Frits Klein, Marie Raymond, Yves Klein en Rotraut Uecker

Yves Klein

en zijn kunstenaarsfamilie: Frits, Marie en Rotraut

Onder redactie van

Tijs Visser

Bijdragen van

Robert Fleck

Michèle Gazier

Colin Huizing

Bianca Stigter

Victor Vanoosten

Yves Klein in de zaal gewijd aan de “Immaterial Pictorial Sensibility” in Museum Haus Lange, Krefeld, 1961. Foto door Charles Wilp.

MER. Books 0-INSTITUUT Stedelijk Museum Schiedam

Yves Klein en zijn kunstenaarsfamilie: Frits, Marie en Rotraut

Frits Klein, Marie Raymond en baby Yves
(*Maternité*), 1929, olieverf op doek, 73 x 54 cm.
Particuliere collectie.

De korte maar zinderende artistieke carrière van Yves Klein, gekenmerkt door charisma en een gedurfde visie, riep zowel bewondering als controverse op. Zijn radicale benadering – waarin hij pure natuurlijke elementen, pigment, bladgoud, lichamen, vuur en water integreerde – tarte conventionele grenzen en resulteerde in werken van adembenemende schoonheid en conceptuele durf. Zijn baanbrekende gebruik van International Klein Blue (IKB), een kleur die hij beroemd maakte en waarvan hij het bindmiddel liet patenteren, symboliseerde zijn verlangen om het materiële te overstijgen en te streven naar een rijk van pure energie en immaterialiteit. Vandaag de dag oefenen zijn iconische monochrome schilderijen, doordrenkt met een bijna buitenaardse gloed, nog steeds een magnetische aantrekkingskracht uit in 's werelds meest prestigieuze musea. Zijn nalatenschap wordt versterkt door een groeiend aantal publicaties die telkens nieuwe interpretaties van zijn oeuvre bieden en zijn vertaald in talloze talen.

Toch is één cruciaal aspect van zijn artistieke reis grotendeels onderbelicht gebleven: de diepgaande connectie tussen het werk van Yves en dat van zijn ouders, beide op hun eigen manier succesvolle kunstenaars. Zijn vader, Frits Klein, is ondanks een retrospectief in het Amsterdamse Van Gogh Museum in 1978 grotendeels in de vergetelheid geraakt. Toch was hij een pionier in het expressieve kleurgebruik – een element dat Yves later zou verfijnen tot zijn eigen

baanbrekende beeldtaal. Frits had echter een uitgesproken afkeer van modernistische en geometrische stromingen, en hij uitte openlijk zijn kritiek op het werk van zijn zoon. Dat leek volgens hem te veel op dat van hun buurman in Parijs, Piet Mondriaan. Deze publicatie, en de tentoonstelling ter gelegenheid waarvan dit boek verschijnt, werpen nieuw licht op de complexe artistieke dialoog tussen vader en zoon, en laten zien hoe ze elkaar uitdaagden, weerspiegelden en uiteindelijk op onverwachte manieren aanvulden.

Hoewel Yves afstand nam van zijn vader deelde hij een diepe artistieke en intellectuele verwantschap met zijn moeder, Marie Raymond. Zij was een gevierd schilder, criticus en intellectueel, en bouwde snel een indrukwekkende carrière op met als hoogtepunt een solotentoonstelling in het Stedelijk Museum Amsterdam in 1956. Ook speelde ze een cruciale rol in de ontwikkeling van de naoorlogse abstracte kunst met haar stralende, werfelende composities en invloedrijke aanwezigheid in het artistieke discours. Als prominente schrijver voor de *Kroniek van Kunst en Cultuur* documenteerde ze de ontwikkelingen in de Parijse kunstscene en werd ze een van de belangrijkste chroniqueurs van de moderne kunst. Haar salons, discussieavonden in Parijs, bezocht door kunstenaars, filosofen en museumdirecteuren, groeiden uit tot broedplaatsen van avant-gardistische uitwisseling. Dit netwerk van creatieve geesten en ideeën zou een blijvende invloed

hebben op Yves, wiens conceptuele benadering van kunst onmiskenbaar werd gevormd door deze vroege intellectuele omgeving.

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling *Yves Klein en zijn kunstenaarsfamilie: Frits, Marie en Rotraut* in Stedelijk Museum Schiedam. De totstandkoming is te danken aan een andere sleutelfiguur in de familie: Yves' vrouw, Rotraut Uecker. Meer dan alleen een muze is zij een uitzonderlijke kunstenaar op zichzelf en de toegewijde hoedster van de artistieke nalatenschap van de familie Klein. Dankzij haar zorgvuldige beheer blijft het creatieve erfgoed van Frits, Marie en Yves niet alleen voortbestaan, maar ontvangt het ook de erkenning die het verdient. Dat deze tentoonstelling plaatsvindt in Schiedam, een stad waar zowel Frits als Marie hun werk exposeerden, voegt een extra betekenislaag toe aan deze welverdiende erkenning van een buitengewone artistieke dynastie.

Maar er zijn nog meer redenen om deze tentoonstelling juist hier in Nederland te organiseren.

Frits, geboren in Bandung op West-Java, groeide op in Apeldoorn en volgde een opleiding aan de Handels-Hoogeschool in Rotterdam voordat hij naar Parijs vertrok. Toch bleef hij nauwe banden houden met Nederland en keerde hij vaak terug om te schetsen en te schilderen in kunstenaarsresidentie De Pauwhof in Wassenaar. Zijn eerste grote retrospectief, dat lovende kritieken kreeg,

vond plaats in het Stedelijk Museum Schiedam in 1965, waar de toenmalige directeur Hans Paalman verschillende belangrijke werken aankocht voor de stedelijke collectie. Frits' werk, met zijn kleurrijke en dynamische composities, sloeg aan bij Nederlandse kunstverzamelaars en instellingen en verzekerde hem van een plek in de nationale kunstgeschiedenis.

Marie, geboren in Frankrijk maar ook in het bezit van een Nederlands paspoort, speelde een cruciale rol in het vormgeven van de artistieke dialoog tussen Frankrijk en Nederland. Als vaste medewerker van het tijdschrift *Kroniek van Kunst en Cultuur* bracht ze niet alleen verslag uit over de Parijse kunstwereld, maar diende ze ook als brug tussen de culturele sferen van beide landen. Haar salons werden bezocht door Nederlandse kunstenaars en museumdirecteuren die zich wilden verdiepen in de avant-gardistische ontwikkelingen in Parijs. Maries eerste tentoonstelling vond plaats in Den Haag, en haar reputatie bereikte dus een hoogtepunt met een belangrijke retrospectief in het Stedelijk Museum Amsterdam. Ook het Stedelijk Museum Schiedam eerde haar werk met speciale aandacht, waarmee haar blijvende invloed op de Nederlandse en Europese modernistische kunst werd bevestigd.

En Yves? Nog voordat hij besloot kunstenaar te worden, bezocht hij Nederland meermaals, alleen of met zijn ouders. Tijdens deze vormende bezoeken maakte hij kennis met het werk van Vincent van Gogh en Johannes Vermeer

in het Stedelijk Museum Amsterdam, ervaringen die zijn artistieke gevoeligheid diepgaand beïnvloedden. Later nam Yves deel aan een judotoernooi in Utrecht, waar hij beroemd werd vanwege zijn gevecht – dat hij verloor – tegen de latere wereld- en olympische kampioen Anton Geesink. Zijn engagement met judo – zowel als gevechtscunst en als filosofie – zou een grote invloed hebben op zijn kunst, in het bijzonder op zijn ideeën over het lichaam, beweging en de leegte. Dat blijkt niet alleen uit zijn eigen teksten, maar ook uit het enige interview dat hij ooit gaf aan een journalist van het *Algemeen Handelsblad*, dat kort voor zijn dood werd gepubliceerd. Tragisch genoeg kon Yves nooit zelf zijn eerste retrospectief bijwonen; deze vond, op zijn verzoek, postuum in 1965 plaats in het Stedelijk Museum Amsterdam.

De inspiratie voor de tentoonstelling *Yves Klein en zijn kunstenaarsfamilie: Frits, Marie en Rotraut* ontstond toen vragen rezen over de authenticiteit van een atypisch schilderij, mogelijk van Yves, maar alleen ondertekend met 'Klein'. Wat volgde was een verbluffende ontdekking: de werken van Frits leken wijdverbreid verzameld door Nederlandse kunstliefhebbers. Verrassender nog was de constatering dat toonaangevende musea in Amsterdam, Utrecht en Schiedam werken van alle drie de Kleins – Frits, Yves en Marie – in hun vaste collecties hadden opgenomen. Daarnaast hadden ook instellingen als De Nederlandsche Bank en de Nederlandse staat hun werken

aangekocht, en bevat het RKD (Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis) een uitgebreide archiefcollectie over Frits. Toch is dit rijke erfgoed grotendeels onderbelicht gebleven – tot nu. Dankzij jarenlang toegewijd onderzoek door het O-INSTITUUT, in samenwerking met de Yves Klein Archives in Parijs en met co-curator van de tentoonstelling Colin Huizing, bieden deze tentoonstelling en publicatie eindelijk een allesomvattend en ongekend inzicht in de artistieke erfenis van de familie Klein, en dat in Nederland!

Wij spreken onze oprechte dank uit aan Rotraut Klein-Moquay, Daniel Moquay, Anna en Yves Amu Klein, François Roulin, Hélène Guenin, en aan iedereen die heeft bijgedragen aan het zichtbaar maken van dit tot nu toe onderbelichte deel van de kunstgeschiedenis. Dit alles was niet mogelijk geweest zonder de financiële steun van de Gemeente Schiedam, het Blockbusterfonds, Fonds Schiedam Vlaardingen e.o., het Mondriaan Fonds, de Turing Foundation, het De Groot Fonds en Zabawas. Hiervoor zijn we hen allen zeer erkentelijk.

Tijs Visser, directeur O-INSTITUUT
Anne de Haij, directeur Stedelijk Museum Schiedam

12 **De familie Klein-Raymond
(1928–1955)**

Robert Fleck

20 **Chronologie (1898–1990)**

Tijs Visser & Colin Huizing

32 **Frits Klein –
Tijdloos schilder**

Colin Huizing

44 **In het buitenland levende
Hollandsche schilders:
Frits Klein**

G. Scheltema

48 **Marie Raymonds
non-figuratieve kunst**

Piet Kraus

52 **Marie Raymond
als kunstcriticus**

Viktor Vanoosten

57 **Uitgelichte kunstwerken**

Tijs Visser

100 **Yves Klein en Nederland**

Tijs Visser

112 **Yves Klein, de schilder
van het absolute**

Gerard W. Weber

116 **Marie Raymond en
de postume aanwezig-
heid van Yves**

Robert Fleck

122 **Rotraut, diefstal van
sensibiliteit**

Door de kunstredactie van
het *Algemeen Handelsblad*

126 **Rotraut en de Yves
Klein-jaren en later**

Michèle Gazier

132 **Boven alle toppen**

Bianca Stigter

De familie Klein-Raymond (1928–1955)

Robert Fleck

Yves Klein, Frits Klein en Marie Raymond, Cagnes-sur-Mer, circa 1934

*De heer en mevrouw F. Klein
verheugen zich om de geboorte
van hun zoon, Yves, aan te kondigen.
Nice, 28 april 1928. Rue François-
de-Paule.¹*

Marie Raymond en Frits Klein traden op 26 oktober 1926 in het Franse Nice in het huwelijk. Nog geen twee jaar later werd hun zoon Yves geboren. Na enige tijd in Parijs te hebben doorgebracht zodat de bevalling onder de best mogelijke omstandigheden kon plaatsvinden, keerde het paar terug naar Nice.

Frits, geboren in 1898 op Java als zoon van een Duitse vader en Nederlandse moeder, was tien jaar ouder dan Marie. Na hun huwelijk vertrokken ze samen naar Parijs, waar ze woonden in een atelier aan de Rue du Départ. Dat lag op de plek van de pas gebouwde Tour Montparnasse, in hetzelfde gebouw als waar Piet Mondriaan woonde. Ze werden omringd door vrienden en Franse en buitenlandse kunstenaars die elkaar ontmoetten in cafés als La Coupole en Le Dôme. Het was één grote familie waarin gelijkgestemde kunstenaars eindeloze gesprekken voerden.

De twee jaren voorafgaand aan Yves' geboorte stonden volledig in het teken van hun onderdompeling in de modernistische wereld van Montparnasse. Het gezelschap van Mondriaan beïnvloedde diepgaand de artistieke visie van Marie – een invloed die ook haar zoon vormde, ondanks haar aanvankelijke moeite om Mondriaans abstracte stijl te begrijpen. In deze

bruisende omgeving schilderde Marie haar eerste zelfstandige werken, waarmee ze haar levenslange droom najaagde om kunstenaar te worden – een droom die in Nice en Cagnes-sur-Mer begon, toen ze Frits in 1925 ontmoette.

Net als Mondriaan was Frits sinds 1920 een in het buitenland wonende kunstenaar. Voor de geboorte van Yves waren de Kleins diep verweven met de kunstscene van Montparnasse. Ze verkeerden zowel onder figuratieve en neoklassieke kunstenaars als onder toonaangevende abstract werkende kunstenaars. Marie zou deze periode van artistieke vitaliteit en naadloze integratie in de modernistische kunstwereld pas opnieuw ervaren na de bevrijding in 1944. Hun financiële positie dwong het echtpaar tot herhaaldelijke verplaatsingen tussen Parijs en de Franse Riviera, wat Maries artistieke ontwikkeling beïnvloedde en haar zoon hielp zijn plaats in de Parijse kunstkringen te vinden.

Frits was op zesjarige leeftijd naar Nederland gekomen en studeerde economie aan de Handels-Hoogeschool in Rotterdam, voordat hij besloot zich volledig aan de kunst te wijden. Zoals veel jonge buitenlandse kunstenaars die werden aangetrokken door de artistieke hoofdstad van de wereld, trok hij naar Parijs om te studeren bij André Lhotes privéschool. Tegen de tijd dat Yves geboren werd had Frits slechts aan één tentoonstelling meegedaan, in 1926 bij de Galerie d'Art Français in Amsterdam.

Frits Klein en Yves, Fontenay-aux-Roses, 1931.

Marie Raymond en Yves, Fontenay-aux-Roses, 1931.

Dit was niet ongebruikelijk voor jonge kunstenaars van die tijd, die vaak aan de rand van de officiële kunstwereld leefden en hun eigen creatieve wegen bewandelden.

Marie kwam uit een welgestelde familie die al generaties lang in goeden doen verkeerde en groeide op in het dorp La Colle-sur-Loup. Later ging ze naar kostschool in Nice. Dit was voor haar een openbaring, doordat ze er leerlingen van allerlei nationaliteiten ontmoette. Voor ze Frits ontmoette, was ze nooit buiten de zuidelijke regio van Frankrijk geweest. Ze kreeg schilderlessen van de Franse kunstenaar Alexandre Stoppelaëre.

In Parijs zette Marie haar artistieke opleiding voort. Begin twintig en aange trokken door het modernisme volgde ze net als veel jonge kunstenaars uit haar tijd lessen aan verschillende privéscholen. Het zou onjuist zijn haar autodidact te noemen, want in het interbellum ontstond creativiteit en technische verfijning vooral in onafhankelijke scholen en ateliers die door de artistieke gemeenschap en modernistische pioniers waren opgericht. Volgens Marie kwam de beste ‘opleiding’ van het samenzijn met toonaangevende kunstenaars uit die tijd.²

Toen Yves twee werd, verhuisden ze terug naar Parijs, waar ze van 1930 tot 1931 aan de rand van Montparnasse woonden in een constructivistisch gebouw dat ontworpen was door Le Corbusier. Naast hen had de toen 48-jarige Auguste Herbin een atelier. Het volgende jaar stichtte hij, samen met de Vlaamse expat Georges Vantongerloo, de vereniging Abstraction-Création, een van de toonaangevende groepen in de niet-figuratieve kunst van het Parijs van de jaren dertig.

In 1931 verhuisde de familie Klein naar Fontenay-aux-Roses, aan de rand van Parijs. Ze vestigden zich in een oud huis dat eerder was bewoond door de Nederlandse kunstenaar Charles Eyck. Dertig jaar later zou dit stadje het decor worden voor een van Yves’ meest spectaculaire artistieke experimenten: *Le Saut dans le Vide* (De sprong in de leegte).

Op tienjarige leeftijd was Yves een energiek en hyperactief kind, dat vaak van school veranderde omdat zijn ouders steeds verhuisden. De kunstenaar en broer van Marchel Duchamp, Jacques Villon, organiseerde af en toe bijeenkomsten bij hem thuis, waar Yves bijzonder van genoot. Marie schreef later in haar memoires: “Wat voor betere opleiding had ik me kunnen voorstellen, voor zowel mijzelf als de jonge Yves?”³

Omdat er nauwelijks verkoop van hun werk plaatsvond, leefden Frits en Marie van dag tot dag, vaak met steun van hun families. In 1932 schreef Marie zich in voor een schriftelijke cursus om tekenlerares te worden in een poging het gezin financieel te ondersteunen. Dit plan viel echter in duigen toen ze terugkeerden naar Parijs, vastbesloten het contact met de kunstwereld niet te verliezen.

Frits was de enige in het gezin die een zogezegd professioneel niveau bereikte met zijn werk. Hij exposeerde af en toe op salons en in Parijse kunstgalerieën. Rond dezelfde periode kreeg hij ook erkenning in Nederland, waar hij bijna jaarlijks tentoonstelde bij Galerie Buffa

in Amsterdam, behalve tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Marie kreeg haar eerste persrecensies in 1936, en de parfumindustrie spon sorde haar voor de decoratie van een deel van het paviljoen van de Franse Rivièra op de Internationale Tentoonstelling van 1937 in Parijs.⁴ Het fresco, die de vier elementen voorstelde, maakte zij in samenwerking met Frits. Deze artistieke ondernemingen maakten diepe indruk op hun jonge zoon Yves en vormden eveneens een vroege artistieke scholing.

De jaren dertig waren een grote leerschool voor Marie. Toch kreeg haar artistieke visie echt vorm tijdens de oorlog. Deze periode was cruciaal voor de ontwikkeling van haar ideeën en werk, en bracht haar op het pad van een abstracte en niet-figuratieve stijl.

Een bijzonder betekenisvolle ontmoeting in die tijd was met Nicolas de Staël, zoon van Russische ballingen, en zijn partner, de schilderes Jeannine Guillou. Marie ontmoette hen op het strand in Nice tijdens wandelingen met de jonge Yves. In haar ongepubliceerde memoires schreef ze: “...we gingen vaak met onze kinderen naar het strand om te tekenen.”⁵ Op dat moment werkte De Staël figuratief; hij schilderde naar model of *en plein air*.

Als tiener zag Yves hoe zijn moeder en de De Staëls tekenden en maakte hij van dichtbij de artistieke debatten mee tussen figuratieve en abstracte kunst. Men zou zeggen dat hij van jongs af aan

Yves Klein op tienjarige leeftijd in Cagnes-sur-Mer, 1938.

vertrouwd raakte met het kunstenaarsbestaan. Hij was getuige van de financiële onzekerheden van bohémienkunstenaars in de jaren dertig, hun niet-aflatende pogingen om te overleven en de emotionele en creatieve uitdagingen die daarmee gepaard gingen.

Deze vroege blootstelling aan de kunstwereld was bepalend voor de revolutionaire aanpak van Yves. De rol van de toeschouwer in de kunst – iets wat hij onbewust zijn hele jeugd had bestudeerd – werd vanaf 1954 een centraal element in zijn werk en theorieën.

Toen Frits en Marie in 1938 naar Parijs terugkeerden, trokken ze in een

klein studioappartement op de vierde verdieping aan de Rue d'Assas 116. Dit bescheiden appartement werd de thuisbasis van de familie voor de volgende vijftig jaar en hield hen nauw verbonden met de artistieke kringen van Montparnasse.

Maar het uitbreken van de oorlog in augustus 1939 veranderde alles. De Kleins verhuisden naar Cagnes-sur-Mer, waar ze de exodus van 1940 ontlieden. Toch werd het leven steeds onzekerder. Uiteindelijk moesten ze hun huis in Cagnes-sur-Mer verkopen. Ze trokken in eenvoudigere woningen, en de spanningen door deze ontberingen eisten hun tol van Frits en Maries relatie.

Tot dat moment had de verkoop van Frits' werk het gezin gedeeltelijk ondersteund. Maar als Nederlandse immigrant in het door het Vichy-regime gecontroleerde Frankrijk werd zijn juridische en financiële positie steeds kwetsbaarder. Marie nam de verantwoordelijkheid om het gezin te onderhouden op zich, waardoor de gezinsdynamiek verschoof.

In juni 1943 keerden Frits en Marie definitief terug naar hun appartement aan de Rue d'Assas in Parijs. Het jaar daarop schreef Yves zich in aan een school voor civiele techniek om zich voor te bereiden op zijn eindexamen. Zoals vóór de oorlog bleef Frits de enige die erkenning genoot, terwijl Maries werk grotendeels onbekend bleef bij gebrek aan tentoonstellingen. Ondanks deze uitdagingen bleef de familie betrokken bij het artistieke leven en sloten zij zich aan bij een informeel gezelschap

van modernistische schilders. Deze hechte gemeenschap zou later worden erkend als een belangrijk laboratorium voor nieuwe schilderconcepten die na de bevrijding ontstonden.

Eén ding was echter veranderd. De bevrijding van Parijs in augustus 1944 betekende het einde van de Duitse censuur en bracht een nieuwe vrijheid voor de schilderkunst. Tot 1939 had Marie portretten en landschappen geschilderd. Daarna schakelde ze over naar abstracte, niet-geometrische schilderkunst. Ze schreef later: "Zodra Yves naar school ging, begon ik te werken. Ik had nieuwe inspiratie." Binnen een jaar begon ze haar eigen abstractie te beoefenen.⁶

De *Salon des Surindépendants* van 1945 – de enige salon zonder jury, die dus kansen bood aan relatief onbekende kunstenaars – was een keerpunt. Voor het eerst exposeerde Marie er onder haar meisjesnaam. Ze vreesde dat haar abstracte schilderijen de publieke waardering voor het figuratieve werk van haar man zouden schaden. Die beslissing om onder verschillende namen te werken, weerspiegelde haar wens om een zelfstandige artistieke identiteit te vestigen en markeerde tegelijk de groeiende spanning binnen hun huwelijk.

Op de Salon van 1945 stelde kunstcriticus Charles Estienne de kunsthandelaar Denise René voor aan vijf kunstenaars, onder wie Marie. De tentoonstelling *Peinture Abstraite* toonde werken van Jean Dewasne, Jean Deyrolle, Hans

Marie Raymond in haar atelier in Parijs, 1948. Foto door Jo Bokma, collectie Nederlands Fotomuseum, Rotterdam.

Frits Klein in zijn atelier in Parijs, 1948. Foto door Jo Bokma, collectie Nederlands Fotomuseum, Rotterdam.

Kerstdiner met Frits Klein, Marie Raymond, Yves Klein en vrienden, onder wie Colette en Pierre Soulages. Foto door Hans Hartung in 1948.

Hartung en Gérard Schneider. Marie was de enige vrouwelijke schilder in de groep. Binnen enkele maanden werd ze een van de grote ontdekkingen van het moment. Haar schilderijen wekten veel belangstelling en critici vergeleken haar werk met dat van De Staël en de gebarenkunst van Hans Hartung. Ze werd omschreven als de belichaming van een poëtische benadering van niet-geometrische abstracte kunst. Ze was de enige vrouw die in het naoorlogse Frankrijk zo'n snelle doorbraak meemaakte.

Marie bleef thuis schilderen, terwijl Frits, de professionele kunstenaar, in zijn

atelier werkte. Ook dit zorgde voor een diepe verandering in hun relatie. Vanaf 1946 schreef Marie een vaste rubriek voor het Nederlandse tijdschrift *Kroniek van Kunst en Cultuur*, waarmee ze zich vestigde als een belangrijke ambassadeur van het Parijse kunstnieuws in Nederland. Ze volgde galerieopeningen, kunstenaarsgroepen en museumtentoonstellingen nauwgezet – zoals niemand anders destijds.

Het appartement aan de Rue d'Assas werd een trefpunt voor abstracte en post-abstracte kunstenaars. Maries maandagavondbijeenkomsten ontstonden

uit praktische noodzaak: haar groeiende populariteit en de vele verzoeken om atelierbezoeken, gecombineerd met haar gezinsverantwoordelijkheden, maakten het eenvoudiger alles op één avond te organiseren.

Galeriehouders en bemiddelaars zoals Iris Clert en Colette Allendy kwamen. Evenals verzamelaars, onder wie Gildas Fardel, de belangrijkste investeerder van Marie. Ook waren er figuren als Nina Kandinsky, de echtgenote van Wassily Kandinsky, Franse en internationale museumdirecteuren die in Parijs passeerden, zoals directeuren van het Stedelijk Museum Amsterdam Willem Sandberg en Edy de Wilde, en buitenlandse wetenschappers. Ook jongere kunstenaars, vrienden van Yves, namen deel aan de maandagavondbijeenkomsten.

Na de vele reizen met zijn ouders besloot Yves Frankrijk te verruilen voor Japan om daar judo te studeren en te trainen. Hij behaalde uiteindelijk de *vierde dan* aan het prestigieuze Kodokan Judo Instituut in Tokio, waarmee hij destijds de hoogst onderscheiden Europese judoka werd.

Terug in Frankrijk publiceerde Yves zijn vernieuwende boek *Les Fondements du Judo* (De grondslagen van het judo). Maar de Franse Judofederatie weigerde de zwarte band te erkennen die hij in Japan had behaald. Daarop vertrok hij naar Spanje om bondscoach te worden van het nationale team, een functie die hem door de federatie werd aangeboden.

Na terugkeer in Parijs in 1955 opende hij zijn eigen judoschool op een legendarische plek: het voormalige atelier van Fernand Léger.

Door hun actieve deelname aan artistieke debatten en tentoonstellingen in toonaangevende galerieën en musea in Frankrijk en Nederland, werden Marie en Frits bewonderd om hun positie in de kunstwereld.

Toen Yves 26 jaar oud was, was hij inmiddels goed vertrouwd met de nieuwe generatie kunstenaars die regelmatig Maries maandagavondbijeenkomsten bezochten. Maar door zijn tijd in Japan was Yves vooral een toegewijde atleet, die dagelijks trainde en volledig voor de sport leefde. Ondanks zijn passie en talent raakte hij echter gefrustreerd door de onmogelijkheid om nationaal en internationaal te kunnen deelnemen aan wedstrijden. Yves besloot zich met evenveel toewijding op de beeldende kunst te storten.

- 1 *Geboorteaankondiging van Yves Klein*, Yves Klein Archief, Parijs.
- 2 Marie Raymond, *Notre vie (Ons leven)*, een ongepubliceerd manuscript, Yves Klein Archief, Parijs.
- 3 Ibid.
- 4 Beoordeling van decoratieprojecten, schilderkunst en beeldhouwkunst in het Alpes-Maritimes en Var Paviljoen in *L'Éclaireur*, Nice, 7 november 1936, Yves Klein Archief, Parijs.
- 5 Marie Raymond, *Notre vie (Ons leven)*.
- 6 Ibid.

Chronologie (1898–1990)

Cagnes-sur-Mer, 'schildersstad', waar Pierre-Auguste Renoir en Kees van Dongen woonden.

Bruiloft van Frits Klein en Marie Raymond, 1926.

- 1898 Friedrich Franz Albert 'Frits' Klein wordt op 8 april geboren in Bandung, Indonesië, als zoon van een Duitse vader en een Nederlandse moeder. Zijn vader overlijdt zes dagen voor Frits' geboorte.
- 1905 Frits verhuist naar Nederland en woont bij vrienden van zijn ouders in Apeldoorn. Daar groeit hij op in een cultureel rijke omgeving en ontwikkelt hij een interesse in kunst en architectuur.
- 1908 Marie Josephine Raymond wordt op 4 mei geboren in La Collesur-Loup, als dochter van Franse ouders. Haar vader is werkzaam als apotheker in Nice.
- 1916 Na het overlijden van haar tweede echtgenoot verhuist ook de moeder van Frits naar Nederland. Frits studeert aan de Rotterdamse Handels-Hoogeschool, maar voelt zich meer aangetrokken tot tekenen.
- 1920 Met steun van zijn moeder verhuist Frits naar Parijs om kunst te studeren. Hij volgt lessen schilderkunst bij de Franse kunstenaar André Lhote. Hij vindt een atelier in een huis aan de beroemde Rue du Départ, waar ook Conrad Kickert en Piet Mondriaan werken. In Parijs wordt hij Fred genoemd, omdat 'Frits' te Duits klinkt.

Marie Raymond en baby Yves (*Maternité*), geschilderd door Frits Klein, 1929.

Marie Raymond met Yves in de duinen aan de Hollandse kust, 1931.

- 1925 Frits koopt een oude ruïne in Cagnes-sur-Mer, een dorp aan de Côte d'Azur dat regelmatig wordt bezocht door gerenommeerde kunstenaars, en verbouwt deze tot huis en atelier.

Frits en Marie ontmoeten elkaar en ze trouwen het jaar daarop.
- 1926 Frits heeft zijn eerste solotentoonstelling in Galerie d'Art Français in Amsterdam.

Frits en Marie verhuizen naar Parijs en wonen in het huis waar ook Mondriaan woont, Rue du Départ, Montparnasse.
- 1928 Yves Klein, de zoon van Frits en Marie, wordt op 28 april geboren in Nice.
- 1931 De verzamelaar Piet Boendermaker, een mecenas van de Nederlandse kunststroming de Bergense School, koopt negentien schilderijen van Frits.

Yves Klein voor het huis van de familie Klein in Hauts-de-Cagnes, 1933.

Tentoonstellingsrecensies van Parijse galerie-tentoonstellingen, *Kroniek van Hedendaagse Kunst en Cultuur*, 1948

- 1934 Frits ontwerpt de poster, kostuums en het decor voor de operette *Die Fledermaus* van Johann Strauss in de Stadsschouwburg van Amsterdam.
- 1938 Rotraut Uecker wordt op 27 november geboren in Rerik, Duitsland. Ze is de jongere zus van kunstenaar Günther Uecker.
- 1939 Het werk van Frits wordt opgenomen in de tentoonstelling *Onze Kunst van Heden* in het Rijksmuseum in Amsterdam, waar de Nederlandse staat een van zijn werken aankoopt.

Marie begint te schrijven over de Parijse kunstwereld voor het Nederlandse tijdschrift *Kroniek van Kunst en Cultuur*.